

1. НАУКА – ПРАКТИЦІ

Василь Григорович Кремень,
 президент НАПН України,
 академік НАН України і НАПН України,
 доктор філософських наук, професор,
 м. Київ

УДК 141.201

ОСОБИСТІТЬ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

В статті здійснено філософсько-освітній аналіз інформаційно-комунікаційного простору, а так же сформовано цією викликами, які сьогодні стоять перед суспільством в цілому і перед кожною особою.

Ключевые слова: інформаційна середина, сучасні цивілізаційні виклики, духовно-культурні цінності, освіта.

The article deals with the philosophical and educational analysis of the global information and communication space, as well as the challenges they are facing, presently facing society as a whole and personality in particular. It is noted about changing the spiritual and cultural environment of a modern person. It is emphasized on the preservation of the system of humanistic values, in the reproduction of which the extraordinary role belongs to education.

Key words: information environment, modern challenges, spiritual and cultural values, education.

Становлення глобального комунікаційного простору, що суттєво впливає на всі компоненти сучасного суспільства, є незаперечним фактом. Глобалізація нівелює зовнішні атрибути, впливає на формування внутрішнього змісту будь-яких цивілізаційних процесів. Основою глобалізаційних процесів є інформаційно-комунікаційні технології. Один з викликів, утворений сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями, комп'ютерною мережею Інтернет – нові випробування для людини й людства. У чому ж вони полягають?

Вплив глобалізаційних процесів на наше життя став настільки потужним, що змушує підлаштовувати під ці процеси соціальну систему. Йдеться про виникнення нового типу мислення, оскільки нині завдяки Інтернету, комп'ютерним системам змінюється духовно-культурний простір життя. Адже комп'ютер, що втілює усю систему новітніх комунікаційних технологій, став не просто технічним засобом, а своєрідним продовженням людини, доповнюючи її можливості та допомагаючи реалізовувати різні завдання, від суто побутових до високотворчих у сфері науки, мистецтва, освіти, техніки, політики.

Простір обміну інформацією через Інтернет змушує в реальному житті спілкуватися спрощеною мовою, що веде до полегшених, отже, до менш продуманих, дій. Ми «занурюємося у простір світової інфосфери, що виявився живим і все більше втягує нас у себе, замінюючи інші види спілкування. Починаючи грати в комп'ютерну гру, дитина, стаючи дорослою, переносить закони цієї гри на реальне життя, віртуалізуючи його» [4]. Як універсальний засіб обробки текстів комп'ютер неминує сприятиме універсалізації мовних засобів вираження, що може призвести до неконтрольованого процесу «комп'ютерної раціоналізації» людського мислення. Характер діяльності в умовах масової комп'ютеризації сприятиме посиленню раціоналізму та «виникненню його нової форми – комп'ютерної» [3]. Поява такого типу раціоналізму може спричинити втрату людиною здатності творчого сприйняття світу та розвитку її інтуїтивних можливостей. Отже, розширюючи можливості спілкування між культурами, новітні засоби масової комунікації одночасно породжують цілий спектр духовних, психологічних проблем і, насамперед, проблему адаптації до них людини.

Необхідно враховувати, що вимоги глобального світу змінюють якість інформації. Вона передається не лише на рівні понять, що вимагає її внутрішньої смислової обробки, а й на рівні образів, які сприймаються почуттями. Інформація стає зовнішньо легшою, доступнішою для сприйняття. Це значно прискорює швидкість її обробки та накопичення. Проте одночасно це призводить і до небачених раніше можливостей трансформації її змісту, аж до повного спотворення за збереження видимості об'єктивності. Остання обставина пов'язана з тим, що візуально-образна інформація сприймається людиною, як більш об'єктивна, ніж та, що передається традиційними методами (книги, газети), хоч інформаційні матеріали на телеекрані так само скомпоновано, як і друківані.

У результаті аудіовізуальні засоби можуть немовби нав'язувати людині конкретне, образне сприйняття інформації, раціонально менше нею контрольованої, що створює колосальні можливості для маніпулювання свідомістю і окремої людини, і суспільства в цілому. В багатьох випадках така дія є невідконтрольною людині, впливаючи на «нижчі» рівні людської психіки, немовби повертаючи її в первісний стан [5]. Разом з тим, процес комп'ютеризації суспільства постійно оновлюється, несучи значний гуманістичний потенціал. Саме глобальна комп'ютеризація всього людства в єдину інформаційну систему може виступити могутнім чинником розкриття творчих потенцій особистості, звільнивши її від рутинної, формально-допоміжної діяльності.

В інтелектуальній культурі вперше з'являється реальна можливість синтезу не тільки між гуманітарними і природничими науками, а й у цілому між будь-якими видами творчої діяльності. Інтегративний потенціал комп'ютеризації як важливого складника сучасного науково-технічного прогресу може бути поєднано з широким соціокультурним і філософським підходом до дійсності.

Аналіз процесів, пов'язаних зі становленням глобального інформаційно-комунікаційного простору, настільки потужно впливає на всю систему загальнолюдської культури, що змушує замислитись над перспективами її розвитку і, найголовніше, подальшим буттям людини. Це надзвичайно важливо, оскільки людина виявилася «втягнутою» всередину глобального комунікаційного простору, що різко змінює характер діалогу між культурами. Культура «занурюється» в інше зовнішнє середовище, що «пронизує» міжкультурні діалоги, утворюючи передумови для замикання їх в середовищі глобального комунікативного існування. «Розвиток культури в цих умовах стає більш динамічним. Вона втрачає свою головну особливість – стабільність» [3].

Отже, якщо говорити про настання «кризи культури», то інтерпретувати її (кризу) необхідно як різку зміну інформаційно-комунікаційного простору, що все більше «розриває» кордони між культурами, утворюючи передумови (нові культуротворчі компоненти) іншого типу культурної єдності. Це виявляється,

наприклад, у тому, що в загальноосвітньому спілкуванні починають панувати інтегративні мовні тенденції. Одним із результатів цього процесу стає підкорення мов тієї, яка найбільше здатна ствердити і поширити себе, зважаючи на політичні, культурні, світоглядні тощо умови. Світ починає говорити мовою тих країн, які домінують у ньому, якими говорять інформаційні мережі.

Сучасна інтегративна суперкультура поглинає розмаїття локальних культур. Ми можемо зрозуміти будь-яку людину в будь-якій точці Землі, але лише на рівні тотожності смислів. Це породжує спілкування заради спілкування, спілкування без наповнення смислами. Гіпотетично, в майбутньому, це – спілкування зі своїм дзеркальним відображенням, причому за заданими стереотипами комунікації. Спільне комунікативне поле, хоч і розширює можливості діалогу, але одночасно значно його спрощує. Деякі наслідки цього ми переживаємо вже зараз, що і змушує песимістично налаштованих дослідників говорити про кризу культури, зумовлену комп'ютерними мережами, Інтернетом тощо [там само]. Проте ми маємо зрозуміти, що зміна культури, як і суспільства, неминуча. Людство відходить від одних традицій, парадигм мислення і виробляє нові – традиції, звички, форми спілкування, як і шляхи комунікації. Однак прирощення, збільшення соціокультурних цінностей має використовувати традиції для збереження культурного смислу цінностей. Разом з тим, прирощення культурних цінностей завжди здійснюється через критику традицій і відкидання «старих» цінностей.

Отже, одним з центральних питань при вирішенні зазначених проблем є культурний статус новоутворених цінностей у сучасній динамічній ситуації і, навпаки, виокремлення «псевдокультурних» або «позакультурних» компонентів сучасної культури.

Другий смисл, що впливає з поняття «криза культури», – це різке збільшення швидкості руйнування старих цінностей, зменшення часових рамок цього процесу, що не дозволяє новим символам адаптуватися до традиційної знакової системи цінностей. Так було завжди. Адже мислителі, або ті, хто оцінює нову ситуацію, є носіями минулої, стосовно сучасної, культури, а тому й оцінюють її немовби з позицій минулого: вони виховані в певній системі традицій і, цілком природно, розглядають їх як певний культурний еталон. Проте сьогоднішній стан культури зумовлений колосальним впливом науково-технічного прогресу, особливо у сфері комунікації та інформації, що кардинально змінив не лише способи спілкування між людьми (деякі з них просто зникають з життя), але й їх смислове наповнення.

Ми є свідками переходу культури в іншу форму існування. Це зумовлено тим, що людина, яка працює в природничо-науковій або гуманітарній сфері, у сфері мистецтва тощо, у буденному житті звільняється від рутинної, в деяких випадках примітивної діяльності, на яку в усіх цих сферах може витрачатися більше часу, ніж на процес творчості як такої. Навіть передача

тільки цих операцій комп'ютеру, що становить насправді малу частину можливостей його використання, утворює передумови для істинної творчості, процесу самореалізації особистості, тим самим змінюючи характер творчості.

Перехід від індустріального до постіндустріального суспільства, кардинальна перебудова соціальної структури суспільства та характеру суспільних зв'язків зумовили не просто переворот у соціокультурному бутті, в його змісті та організації – вони відкрили абсолютно новий етап у розвитку людини, тим самим – у розвитку суспільства та людської цивілізації. Це принципово новий етап в історичному розвитку людини, що надає колосальні можливості виявити глибинні потенції особистості. Але на цьому шляху стоять серйозні перепони, породжені глобалізацією, такі як «масова культура», вплив якої ставить під сумнів можливості духовного буття та його розвитку. Наскільки «цінності» «масової культури» можуть загальмувати процес подальшого розвитку інтелекту, творчості, пошуку смислу буття? А може ми підійшли до необхідності входження в систему нових цінностей, як результату інноваційних перетворень буття?

У цьому контексті важливим є і те, що спокуси сучасного життя поставили людину перед раціональною вимогою відмови від морально-іраціональних переживань; совість, справедливість, збереження гідності, пошук смислу, екзистенційні відчуття тощо поступилися на користь спрощеного буття, що підлягає кількісному вирахуванню. «Будь простіше», «немає проблем», «живи для насолоди» та багато інших подібних гасел наповнюють людину «маси» прагненням до зрозумілих, звичних цінностей. Що цілком закономірно, оскільки спрощена або, як її називають, «проста», «пересічна» людина не має потреби у вольових, емоційних, характерологічних актах життя. Хоча насправді людині за природою властиве те, що У. Джеймс назвав «волею до віри». Саме віра, що наповнює сокровенні глибини людини і підносить її над собою, рухає нею. Людина не може жити без віри, без вищих смислів, керуючись, подібно до тварини, одними лише інстинктами та матеріальними потребами [1]. Про це застерігав ще Г. Сковорода, коли писав про небезпеку перемоги «тварної» природи людини над «духовною». Папа Іоанн Павло II вже в наш час говорив, що там, де людина не використовує більше велич, що поєднує її з трансцендентністю, вона ризикує допустити необмежену владу сваволі і псевдоабсолютів, яка знищить її. У зв'язку з такою небезпекою завдання, що стоїть перед людиною в епоху глобалізації, – знаходити перспективи для різних аспектів свого існування, що дозволить зберігати смислове наповнення буття. Необхідно враховувати, що людина підлаштовує своє життя під ті чи інші смисли, ідеали, цінності, ідеї, міфи, якщо повірить у їх реальність та дієвість. У цьому контексті віра, впевненість у необхідності осмисленого життя містить одну з головних опор культури. Інакше втрата смислу стає загрозою як для існування культури, так, відповідно, і для самої

ідентичності людства. Можна з упевненістю стверджувати, що у джерел майже всіх людських інституцій, феноменів, як держава, релігія, культура, мистецтво, політика тощо, у тій чи іншій формі або іпостасі містяться міф, віра, символ, ідея, що й роблять буття людини осмисленим.

На противагу смислового буття свідомість маси (натовпу) більш схильна до такого роду, виду міфів, легенд, засобів, які спотворюють реальні факти, події, процеси. Маса, як правило, думаючи образами, не робить відмінностей між об'єктивним та суб'єктивним, реальним та міфічним. Для свідомості маси (буденної свідомості) характерними є однобічність і перебільшення, а ще додати до цього навіювання, стихійні пориви, «темні сили» інстинкту, які також вносять деструкції у звичний хід речей. Ці якості стимулюють негативні причини, що призводять до непередбачуваних наслідків у долі країн, народів, усієї цивілізації.

У зв'язку з ускладненням, модернізацією, комп'ютеризацією, інформатизацією, знеособленням суспільства і, відповідно, втратою джерел, потреба людей у «новій» стабільності не зменшується, а в багатьох випадках посилюється. Проте, внаслідок втрати традиційних смислових цінностей, на перший план висувається потреба, прагнення приєднатися до різного роду фіктивних, штучних, хибних цінностей, що формуються партіями, сектами, сумнівними громадськими організаціями та утвореннями. На авансцену життя з новою силою і небаченою агресивністю виступило нове ідолопоклонство. Коли людина більше не знає, за ким іти, в ім'я кого і чого можна жертвувати собою, вся пристрасть та ентузіазм спрямовуються на нових ідолів і кумирів в особі різних псевдоавторитетів, сурогатних героїв, поставлених на конвеєрне виробництво (через «фабрики зірок», «шанси» тощо). Несподівані та малопрогнозовані зміни у світогляді і духовний світ людини вносить віртуальний світ. У ньому надумані, штучно утворювані конструкції набувають все більшої ваги і значущості порівняно з реальною дійсністю. Віртуальність, як один з основоположних складників сучасного світу, проникає в усі сфери суспільного життя. Більше того, віртуальний світ для «комп'ютерного покоління» стає більш привабливим, ніж реальний. Досить згадати комп'ютерні кафе, де відвідувачі збираються разом, але спілкуються з машинами. Нове штучне середовище «сканує», приймає тільки інформаційний аспект людини, вводячи її, як цілісну істоту, в стан кризи стосовно попереднього відчуття. За сутністю й тенденціями це середовище є постлюдським. Людина у віртуальному середовищі зовсім інша, відмінна від тих образів і уявлень, якими наповнені освіта, система виховання, мораль, література, рекомендовані для набуття гуманістичних світоглядних орієнтацій.

Віртуальне середовище – складне утворення, що вимагає пояснення. Віртуальне – це «інша можливість» стосовно *realis* – речовини, матерії, суцього. У віртуальному на перший план виступає нереальне, надсубстратне, ідеальне: *virtus* – це доблесть, енергія,

уявне (потенція як утілення чоловічої сили). В історії культури ці тонкі відмінності перепліталися, змінювалися, втрачалися. Сучасна постмодерністська свідомість рухається в бік віртуальної інтерпретації можливого за його одночасного «склеювання» зі своєю протилежністю – реальним. Утворюється «віртуальна реальність» – гібрид, що з моністичного погляду видається втіленням абсурду. Так само й у сфері духа відбуваються поєднання і мутації, розуміти які не підготовленому людському розуму все складніше, а технології розуміння бути не може. «Якщо технологія – то це знання, що знову-таки потрібно розуміти, тобто надавати йому ціннісний смисл, переживати та суб'єктивно оцінювати. Утворюється так зване герменевтичне коло — рятувальне, якщо вміло ним користуватися, замкнене, коли його намагаються розірвати силою, особливо машинною» [2].

Технічно під віртуальною реальністю мають на увазі штучне зображувально-звукове відтворення предметних форм матеріального світу у взаємодії з нашою свідомістю, включаючи її діяльність щодо симуляції неіснуючого, уявного. Віртуальна реальність існує доти, доки продукується та сприймається будь-яким суб'єктом, тобто «тут» і «зараз». У загальноприйнятому значенні під віртуальною реальністю розуміють будь-яку інтерактивну діяльність у комп'ютерній мережі. Виникнувши наприкінці ХХ ст. в інформаційній кіберкультурі, вона стрімко поширюється серед користувачів: у промисловості (тренажери, проектування), сфері дозвілля (гра, «зустрічі», інтернет-спілкування), освіті (нейролінгвістичне програмування), медицині (психотерапевтичний вплив на пацієнта), а також за інших маніпуляцій зі зовнішнім та внутрішнім середовищем людини. «Ідеал» у застосуванні віртуальної реальності – поява у людей можливості відчувати, мислити, діяти і «жити» у «повністю штучній реальності, що підтримується імітаційно-симуляційними технологіями» [там само].

Значне практичне поширення віртуального простору породжує відповідну ідеологію; люди, які занурюються у віртуальний простір, на все дивляться крізь його призму. Теоретизуючи, але «без рефлексії, в личині філософії, але не філософськи, вони перетворюються на носіїв відверто егоїстичного, іноді наївного або агресивного презентизму та антиісторизму» [2]. Це зумовило зміну середовища буття людини, змінилися цінності, ідеали. На зміну секуляризації приходять нова залежність, утворюються нові міфи, нові герої, нові боги. В підсумку – ми маємо інші: свідомість, буття, запиту і потреби, спрощені до примітивізму. Якщо примітивізм первісної людини був природним, органічним, то примітивізм постлюдського існування – штучний, деструктивний. Звичайно, ми говоримо про примітивізм людини «масової», яка, відмовившись від пошуку смислу життя, стала на шлях споживання і тільки споживання, перетворившись на «голого» прагматика. Це в жодному випадку не применшує ролі інтелектуального, творчого, знан-невого начала в розмаїтті суспільної діяльності,

що передбачає постійний пошук шляхів уникнення тих викликів і загроз, що з'явилися перед сучасною людиною. Адже поступ людства шляхом прогресу не зупинити, і постійні відкриття, інновації з необхідністю вносять зміни в економіку, культуру, освіту, світогляд, що й зумовлює трансформації, які спостерігаємо нині, навіть якщо ці зміни, інновації і трансформації видаються руйнівними. Прогрес у багатьох своїх аспектах, з його спрямованістю вперед і вгору, виявляється пасткою, яка проблематизує наше життя, веде начебто назад, а насправді – до нових звершень, досягнень, відкриттів.

Прогресивний поступ, навіть якщо він і згубно діє на долі людства, не зупинити. Якщо і виникають подібного ґатунку заклики, вони утопічні. Що можна зробити проти глобалізації? Крім усього іншого, справа і в тому, що за самою своєю природою людина не може, їй просто не дано, зупинитись на досягнутому. Кожний новий результат у науці, техніці, економіці, освіті, політиці часто є для неї лише трампліном для наступного руху вгору, в глибину і шир.

Людина за своєю сутністю приречена на постійний пошук нового, кращого, зручнішого, більш оптимального, комфортного, вигідного тощо. Вона може зупинитись, якщо досягне межі. Тоді людина здатна досягнути істинну сутність начала і самого життя. Але ця межа, як правило, ніколи не буває досягнутою. Тому ми завжди будемо стояти перед викликами і загрозами, що є результатами прогресу, хоча на перший погляд він і не відповідає морально-етичним, естетичним, культурним нормам та оцінюванню.

Зрозуміло, як будь-яка інша, інформаційно-телекомунікаційна епоха також характеризується власною парадигмою, відповідним, властивим лише їй, типом свідомості, світоглядними орієнтаціями. Відповідно до параметрів цієї парадигми суперечності та деструктивні процеси можна розглядати як вияви нової системи цінностей, як важливі складники самого існування людини та її розвитку, як символи нашої епохи, без яких вона втратила б свою значущість сучасності, актуальності. Це і є новою реальністю, до якої вже некоректно підходити з позицій цінностей епохи Просвітництва. Як наслідок, некоректно оцінювати явища, зокрема, масову культуру, як і різні її вияви або складники, як переважно негативну величину. Це – складний соціокультурний феномен, характерний для суспільства з високим рівнем розвитку інформаційно-комунікаційних систем, високим ступенем урбанізації, індустріалізації, технологізації, комп'ютеризації тощо. У зв'язку з цим оцінювальні судження необхідно значно доповнити об'єктивним науковим аналізом. Він показує, що масова культура відповідає установкам і потребам людей сучасного універсалізованого, космополітизованого суспільства у проведенні вільного часу, розвагах, емоційній розрядці, «знятті» стресів тощо. Вона виконує певну компенсаторську функцію, покликану відтворювати втрачену цілісність людської свідомості, що стала «кліповою», фрагментарною.

Другу, не менш важливу, роль масової культури визначено нинішньою світовою системою управління, відмінною від традиційних, яку можна назвати геоєкономічною. Вона містить регулювальні владні функції, що виходять далеко за межі складних виробничих та ринкових зв'язків, і належить до політичного життя суспільства. Оскільки глобалізації у світовому геоєкономічному управлінню властивий цілий комплекс кардинально відмінних рис, то їхнім цілям відповідає не традиційна класична, культура, а сучасна, масова. Така культура, всупереч тривожним прогнозам, не може так швидко призвести до деградації і духовного колапсу. Як правило, їй завжди протистоять певні захисні бар'єри – національні традиції, релігія, вироблені духовні цінності, що так просто не зникають, і, звичайно, освіта.

Освіта більше виконує роль не лише відтворення і примноження знання, але, насамперед, через вищу освіту, готує освічених людей. А освічена людина відрізняється від невченого і «вченого невігласа» тим, що на доповнення до конкретних професійних знань увібрала пласти світової культури – мистецтва, філософії, історії, релігії.

Таким чином, широко освічена людина – мета не менш важлива, ніж набуття певної спеціальності. Освіта наповнює людину духовністю, змушує її задумуватися над смислом і цінностями свого існування. Освіта окреслює контури справжньої культури, істинних цінностей. Саме у процесі освіти особистість осягає, що добро і краса не менш важливі, ніж обставини й пріоритети сучасного світу. Освіта формує особистість – таку, яка мислить і відповідально творить власне життя. Освіта формує громадянина країни, здатного до змін, інновацій, творення сучасного світу.

Використані літературні джерела

1. Джеймс Уільям. Воля к вере // Воля к вере / У. Джеймс, Л. Павлова, П. Гуревич и др. – М.: Республика, 1997. – С. 3–57.
2. Кутырев В. А. Философия иного или Небытийный смысл трансмодернизма // Вопросы философии, 2005. – № 12. – С. 3–19.
3. Миронов, В. В. Коммуникационное пространство как фактор трансформации современной культуры и философии // Вопросы философии, 2006. – № 2. – С. 27–43.
4. Рашкофф, Дуглас. Медиавирус. – М.: «Медиавирус»: Ультра. Культура, 2003. – 196 с.
5. Файнберг Е. Л. Интеллектуальная революция // Вопросы философии / Е. Л. Файнберг. – 1996. – № 8. – 36-45.

Bibliography

1. Dzheims Uyliam. Volia k vere // Volia k vere / U. Dzheims, L. Pavlova, P. Hurevych y dr. – M.: Respublyka, 1997. – S. 3–57.
2. Kutyrev V. A. Fylosofyia ynoho yly Nebytyinyi smysl transmodernyzma // Voprosy filosofii, 2005. – № 12. – S. 3–19.
3. Myronov, V. V. Kommunykatsyonnoe prost-ranstvo kak faktor transformatsyy sovremennoi kulturi y filosofii // Voprosy fylosofii, 2006. – № 2. – S. 27–43.
4. Rashkoff Duhlas. Medyavyrus. – M.: «Medyavyrus»: Ultra. Kultura, 2003. – 196 s.
5. Fainberh E. L. Yntellektualnaia revoliutsyia // Voprosy filosofii / E. L. Fainberh. – 1996. – № 8. – 36-45.